

Pisana riječ u Hrvatskoj

Lorencin, Sanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:607439>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-04**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

SANJA LORENCIN

PISANA RIJEČ U HRVATSKOJ

Završni rad

Pula, 2017.

SVEUČILIŠTE JURJA DOBRILE U PULI
ODJEL ZA INTERDISCIPLINARNE, TALIJANSKE I KULTUROLOŠKE STUDIJE
PREDDIPLOMSKI SVEUČILIŠNI STUDIJ KULTURE I TURIZMA

SANJA LORENCIN

PISANA RIJEČ U HRVATSKOJ

Završni rad

JMBAG: 0303053384, izvanredna studentica

Studijski smjer: Kultura i turizam

Kolegij: Kulturna povijest Hrvatske

Mentor: prof. dr. sc. Slaven Bertoša

Pula, kolovoz 2017.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Sanja Lorencin, kandidatkinja za prvostupnicu sveučilišnog preddiplomskog studija Kulture i turizma, izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz nekog necitiranog rada te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za neki drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Studentica:

U Puli 30. kolovoza 2017.

IZJAVA
o korištenju autorskog djela

Ja, Sanja Lorencin, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom „Pisana riječ u Hrvatskoj“ koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst, trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu sa Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama. Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli 30. kolovoza 2017.

Potpis:

Sadržaj

UVOD	1
1. KULTURNI IDENTITET.....	2
1.1. Kultura	3
1.2. Identitet.....	4
2. HRVATSKA PISANA KULTURA	6
2.1. Glagoljica.....	7
2.2. Ćirilica	7
2.3. Latinica	8
3. POVIJEST PISANE RIJEĀI.....	9
3.1. Antika	9
3.2. Srednji vijek.....	10
3.3. Humanizam, renesansa i barok	14
3.4. Devetnaesto i dvadeseto stoljeće	19
ZAKLJUĀAK	25
LITERATURA.....	27
SAŹETAK.....	30
SUMMARY	31

UVOD

Završni rad „Pisana riječ u Hrvatskoj“ ukazuje nam na važnost zapisane riječi u kulturi. Pojam kulture je širok i tumači se na različite načine, a ti načini odražavaju različite teorije i kriterije koje postavljamo kako bismo vrjednovali i opisali ljudsku djelatnost i aktivnost. U jednoj od širih definicija možemo reći da je kultura sve ono što je čovjek stvorio, za razliku od prirodne okoline u kojoj živi.

Iz pojma kulture izvire i pojam kulturnoga identiteta koji je vrlo važan čimbenik u ljudskom životu i društvu jer nam pokazuje izraz čovjekovog mjesta u svijetu, odnosno sliku koju čovjek ili društvo ima o samome sebi, a koja je prihvaćena kroz načine postojanja, modele i ustroje. Jedan od najvažnijih dijelova u kulturi i kulturnom identitetu jednoga čovjeka ili naroda je njegov jezik i pismo.

Pismenost na području današnje Hrvatske započela je prije nego li hrvatska nacionalna povijest. Rad polazi od teze kako su jezik i pismo najvažniji elementi kulturnog identiteta. Radna hipoteza glasi: suočavanjem s izazovima globalizacije važno je sačuvati i zaštititi svoj kulturni identitet, biti svoj, a ujedno biti i dio drugih. Svrha ovog završnog rada je obraditi i prikazati neke od najvažnijih djela u povijesti hrvatske pisane kulture. Cilj je ovoga rada odgovoriti na radnu hipotezu i prikazati čitateljima doprinos pisane riječi u hrvatskoj kulturi. Znanstvene metode korištene u radu jesu metoda analize i sinteze, metoda deskripcije, indukcije, dedukcije te metoda komparacije.

Završni rad sastoji se od tri osnovna poglavlja. Nakon uvoda slijedi prvo poglavlje „Kulturni identitet“ koji definira pojmove kulture i identiteta. Drugi poglavlje je „Hrvatska pisana kultura“ s tri podpoglavlja – tri pisma: glagoljica, ćirilica i latinica. Treće poglavlje je „Povijest pisane riječi“, kroz četiri potpoglavlja tu se opisuje i objašnjava najvažnije spomenike, autore i djela hrvatske pismenosti na području današnje Hrvatske – u antici, srednjem vijeku, humanizmu, renesansi i baroku, te devetnaestom i dvadesetom stoljeću. Završni rad završava zaključkom, popisom literature te sažetkom na hrvatskom i engleskom jeziku.

1. KULTURNI IDENTITET

Naš je život na različite načine izložen globalnim utjecajima. Globalizacija je gospodarski, politički, društveni i kulturni proces koji vodi preobrazbi životnih uvjeta te tako sve većoj povezanosti i međuovisnosti pojedinih dijelova suvremenog svijeta.¹ Globalizacija je neizbježna, osobito zbog postignutog stupnja u razvoju komunikacijske tehnologije i transporta.² Usprkos globalnim utjecajima, vrlo je važno ne prepustiti svoj nacionalni kulturni identitet samo globaliziranom vremenu u kojemu živimo, već poduzimati važne mjere na nacionalnom i lokanom nivou, kako bismo zaštitili i sačuvali svoj kulturni identitet.

Zbog toga je u današnjem dobu globalizacije pitanje kulturnog identiteta vrlo važno. Prema Miroslavu Bertoši, bitne sastavnice kulturnog identiteta su samoprihvatanje, institucionalizirano ophođenje i kolektivni imaginarij, a identitet je slika o sebi koju je prihvatila grupa, modeli i ustroji koji podržavaju tipičan način življenja. Ako izostane jedna sastavnica, dolazi do krize identiteta. Kriza se javlja i ako skupina izgubi mogućnost da sama određuje svoju budućnost, ako joj je ugrožena sposobnost da opstoji kao posebnost.³

Kulturni identitet Hrvatske očituje se u kulturnim osobitostima i vrijednostima po kojima prepoznajemo sami sebe i po kojima nas prepoznaju drugi. Sve ono što je domaće, izvorno i autentično. Ono na što smo ponosni i što je dio nas i naše zajednice. Ono što su nam ostavili u baštinstvu naši preci, a što je utkano u naše živote i svakodnevicu. Svi elementi materijalne i nematerijalne baštine, od kulturno-povijesnih spomenika i nacionalnih parkova do narodnih pjesama. Hrvatski kulturni identitet uvjetovan je poviješću i geografskim položajem, koji se tijekom povijesti nalazio na raskrižju i susretištu velikih kultura, kao i na tradiciji srednje Europe i Mediterana.

Kako bismo propitali pojam kulturnoga identiteta, kao izraza čovjekovog mjesta u svijetu, moramo najprije odrediti pojam kulture. Kulturu kao pojam možemo definirati na različite načine, a oni odražavaju različite teorije i kriterije kojima želimo vrjednovati ljudsku djelatnost i aktivnost.

¹ Globalizacija: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22329> (26. kolovoza 2017.)

² Kranjec Markešić, A., Globalizacija, <http://nova-akropola.com/covjek-i-svijet/aktualno/globalizacija/> (26. kolovoza 2017.)

³ Bertoša, M., „U znaku plurala: višebrojni i višeslojni identiteti istarski (kroki ranoga novovjekovlja XVI.-XVIII. stoljeća)“, u: Manin, M., i dr.(ur.), *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici - knjiga 26., Zagreb, 2006., str. 15.-32.

1.1. Kultura

Kultura kao pojam obično označava složenu cjelinu institucija, vrijednosti, predodžaba i praksi koje čine život određene ljudske skupine, a prenose se i primaju učenjem. Po definiciji E. B. Tylora iz njegova djela *Primitivna kultura* iz 1871., koja se smatra prvom znanstvenom i najširoom definicijom, kultura se odnosi na znanje, vjeru, umjetnost, moral, zakone i običaje.⁴

Prvotno je kultura od svojih najranijih korijena označavala nešto poput „kultiviranosti“, u 18. stoljeću postaje sinonim za „civilizaciju“ te je označavala opći proces intelektualnog, duhovnog i materijalnog napretka. Civilizacija se poistovjećuje, u značajnoj mjeri, s običajima i moralom. Kao sinonim za civilizaciju, kultura je pripadala duhu prosvjetiteljstva s kultom svjetovnog, postupnog samorazvoja. "Civilizacija je umanjivala nacionalne razlike dok ih je kultura isticala."⁵ Sukob između kulture i civilizacije tako je bio sastavni dio otvorenog spora između tradicije i modernosti. Tako je civilizacija bila građanska tekovina, dok je kultura bila patricijska i populistička.⁶ Iako se riječi kultura i civilizacija nastavljaju koristiti naizmjenice, kultura je danas suprotnost kultiviranosti.

Kulturom smatramo okolinu koju je stvorio čovjek, za razliku od njegove prirodne okoline. Kultura je ono što je čovjek naučio i što nastavlja na tradiciju. Kultura je također način života, vrijednosti, običaji i vjerovanja, a kulturni je onaj koji je kulturalno djelatni, odnosno onaj koji "čini" na osnovu naučenih znanja i običaja kroz povijest svoje zajednice. Kultura se uči i prenosi te određuje granice među različitim grupama ljudi.

Kultura je ukupnost načina života nekog društva čiji članovi uče i dijele zajednički kulturu. Kultura u velikoj mjeri određuje kako pripadnici društva misle i osjećaju, ona upravlja njihovim djelatnostima i definira njihov pogled na svijet. Razlikuje se od društva do društva, odnosno rješenja jednog društva mogu se smatrati neprihvatljivim za pripadnike drugih društava. Biti kultiviran ili civiliziran znači biti obdaren istančanim osjećajima, dobro ugođenim strastima, ugodnim manirama i otvorenim duhom. To znači ponašati se razborito i umjereno, s urođenom osjetljivošću za interese drugih ljudi, biti spreman na žrtvovanje vlastitih sebičnih interesa za dobro cjeline.⁷

Kultura se mijenja, a procesi kulturne razmjene stari su koliko i sama kultura. Svaka se svjetska kultura oblikovala u neprestanom procesu uzimanja i davanja. Kultura je fenomen

⁴ Kultura: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552> (26. kolovoza 2017.)

⁵ Eagleton, T.: *Ideja kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002., str. 17.

⁶ Isto, str. 19.

⁷ Isto, str. 27.

koji se konstantno razvija, ona je živi identitet, dinamični model koji ako se pokuša ukalupiti u statički oblik prestaje postojati kao izvor inspiracije.⁸ Kultura je fenomen koji se konstantno razvija i zbog toga kažemo da je dinamična. Za kulturu možemo reći da je živi identitet, koji ne smijemo sputavati ili stavljati u kalupe, jer onda gubi svoju izvornost i autentičnost.

Kulturu treba štiti i štovati, bilo da je riječ o umjetnosti ili o narodnim predajama. Kako je vrijeme u kojem živimo obilježeno globalizacijom, možemo i moramo reći kako ona potiče preobražaj kultura medijalizacijom kulturnih vrijednosti i svakodnevnom konzumacijom kulturnih proizvoda.⁹

Osnovne funkcije kulture su komunikacija čovjeka sa svijetom, osmišljavanje svijeta pomoću imenovanja i označavanja, čuvanje, prijenos i pohrana akumuliranih znanja i spoznaja, kao i stvaranje novih kulturnih vrednota, odnosno progres.¹⁰ Shodno tome, identitet čovjeka dio je kulture.

1.2. Identitet

Identitet je istovjetnost, odnosno potpuna jednakost ili odnos po kojem je netko ili nešto jednako samom sebi, odnosno skup značajki koje neku osobu čine onom koja jest ili neko svojstvo čine onim što jest.¹¹

Identitet „per se“ znači biti različit od drugih.¹² Identitet je složeno pitanje ponajprije jer se javlja kao problem tek kada on više nije nešto što dolazi samo od sebe. U tom smislu pitanje identiteta tipično je moderno pitanje. U tradicionalnim društvima nitko ne pita za svoj identitet jer identitet je nešto što se podrazumijeva, nešto očigledno. Identitet postaje problematičan u epohi moderne i postmoderne, budući da se svi putokazi sve više gube i ne zna se više što znači smisao života.¹³

Prema Nevenu Budaku, pitanje hrvatskog identiteta u predmodernom razdoblju, pa i u srednjem vijeku, potpuno je neobrađeno. Nositelj hrvatskog identiteta do početka 16. stoljeća bilo je uglavnom srednje i niže plemstvo, a na području koje danas obuhvaća hrvatska država sve do 19. stoljeća postojali su deseci identiteta zasnovanih na etničkoj ili teritorijalnoj

⁸ Jelinčić, D. A.: „Globalizacija i hrvatski identitet“, *Hrvatski iseljenički zbornik - godišnjak hrvatske Matice iseljenika*, 2001 (2000), str 213.-217.

⁹ Švob - Đokić, N.: *Kultura / multikultura*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2010., str. 9.

¹⁰ Urošević, N.: *Kulturni identitet Hrvatske, Kultura, identitet i globalizacija*, PPT, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2016.

¹¹ Identitet: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> (26. kolovoza 2017.)

¹² Skoko, B.: *Identitet, imidž i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2009., str. 33.

¹³ De Benoist, A.: „Mi i Drugi Što je to identitet?“, *Vijenac*, br. 526, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.

pripadnosti, od kojih su se samo neki pojavljivali pod hrvatskim imenom. Procesi nacionalne integracije koji su započeli Ilirskim pokretom imali su zadaću kreiranja jedinstvenog hrvatskog identiteta koji je bio u službi očuvanja i stvaranja nacije. Novi hrvatski identitet trebao bi biti poticajan, a ne restriktivan, kompleksan i prilagodljiv, u njega bi trebalo biti uključeno sve što je nastalo na prostoru Hrvatske, bez obzira na etičnu pripadnost tvorca.¹⁴

Identiteti su višestruki: nacionalni, regionalni, politički, religiozni, kulturni. Pored genetske osnove, nacionalni se identitet gradi kroz kulturu i u kulturi i izražava se kumulativno njezinim izražajnim oblicima. Najslojevitiji od tih je jezik. Jezik u svojim oblicima i značenjima čuva tragove prošlosti i daje izražaj dinamici konstituiranja identiteta u vremenu i prostoru.¹⁵

Jezik je jedno od najsnažnijih obilježja identiteta i osobe i naroda. To je najsnažnija i najprepoznatljivija veza među osobama koje govore istim jezikom.¹⁶

S jezikom se rađamo, rastemo, umiremo, u jeziku ostajemo. Jezik je dio identiteta svake osobe, ali i snažan znak pripadnosti skupni, zajednici, narodu, svijetu. Čuti i bolje osluhnuti poneku riječ, koja znači više od svoje rječničke definicije, važno je jer ona sadrži osobnost onoga tko je izgovara. Jezik zato postoji da ga oslušujemo, da ga čujemo. Svaka riječ, pa i tišina koja povezuje pojedine riječi, čini nas osobama s jedinstvenim načinom ostvarivanja jezičnoga potencijala.¹⁷

Da bi se spoznala dubina i širina identiteta dobro je znati povijest jezika, tekstove starine, književnu prošlost, jer i to je dio identiteta kojega smo svjesni onoliko koliko mu znamo korijene, a to su istost, upravo sličnost s nama i različitost s drugima. Kao što se živi povijest, kultura, civilizacija, tako se stalno živi i identitet, koji – zajedno s povijesnim putem nekoga naroda, stalno dobiva neka nova obilježja, a ta obilježja znak su života i životnosti svakog naroda, pa tako i našeg, hrvatskoga.¹⁸

¹⁴ Budak, N. - Katunarić, V., (ur): *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010., str. 3.

¹⁵ Gvozdanović, J.: „Jezik i kulturni identitet Hrvata“, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu*, 2010., 1(1), str. 39.-56. http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90646 (26. kolovoza 2017.)

¹⁶ Lukić, Z., Skoko, B. (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str.11

¹⁷ Pasini, D.: „Nema identiteta bez jezika“, *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskog jezika*, 2 (3), 2015., str. 15.-16. http://hrcak.srce.hr/search/?show=results&stype=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=nema+identiteta+bez+jezika (26. kolovoza 2017.)

¹⁸ Lukić, Z., Skoko, B. (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 18.

2. HRVATSKA PISANA KULTURA

Svoju pisanu kulturu i književnost Hrvati su izgrađivali kroz stoljeća na tri pisma - glagoljici, latinici i hrvatskoj ćirilici i na tri jezika – na hrvatskom, na staroslavenskom u jednom, na latinskom u drugim dijelovima nacionalnog prostora, s tim da su granice među tim dijelovima bile lako prijelazne.¹⁹

Pismo je, u najopćenitijem smislu riječi, konvencionalni sustav vizualnih, najčešće grafičkih ili sličnih znakova kao sredstvo za bilježenje i čuvanje jezičnih poruka i tekstova. Tijekom povijesti bilo je pod utjecajem magije, religije i mistike. Bilo je uvjetovano i stalnim promjenama materijala kao podloge na kojoj se pisalo te sredstava kojima se pisalo i tehnikama pisanja.²⁰

Kroz povijest Hrvate je držala u zajedništvu velika količina napisanih tekstova koji su bili zajednički cijelom narodu. Veliku važnost među tim tekstovima imaju oni koje su svi jednako čuli, čitali, odnosno prihvaćali. Ponajprije su to crkveni tekstovi: molitve, pjesme, biblijski tekstovi, propovijedi, ali i obredi. Misni obredi održavali su se i na latinskom i na staroslavenskom jeziku. Hrvatski jezik u crkvenim knjigama i propovijedi na tom jeziku odredili su povijest našega jezika te temeljne odrednice našega identiteta. Živa je bila i usmena književnost koja je lako prelazila i jezične i regionalne granice.²¹

Hrvatska pisana kultura obuhvaća djela koja su po načinu pisanog izražavanja različita: natpise na kamenim spomenicima, grafite na graditeljskim objektima, rukopisna djela, tiskane knjige, elektronske knjige ... Među tim se djelima pisane kulture mogu uočiti različitosti po pripadnosti književnim vrstama ili drugim stručnim područjima, kao što su pjesme, pripovijetke, drame, romani odnosno molitvenici, misali, brevijari, evanđelistari, rječnici, leksikoni, enciklopedije, statuti..."²² Sačuvani hrvatski glagoljički tekstovi potječu iz 11. stoljeća, ćirilčki iz 12. stoljeća, a latinički iz 16. stoljeća.

Najstarija pismenost na hrvatskom tlu pripadala je nositeljima antičke kulture, Grcima i Rimljanima, a oni su stvaranjem kolonija, odnosno osvajanjem naših prostora sa sobom donijeli i svoju kulturu, pa tako i pismo. Iz toga doba pismo se sačuvalo uklesano u kamenu na grčkom i latinskom jeziku i pismu.

¹⁹ Bratulić, J.: "Identitet, Sveta Braća Ćiril i Metod i glagoljica", u: Marinović, M. (ur.), *Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti*, Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Tevizija, Zagreb, 2006., str. 46.-53.

²⁰ Pismo: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48457> (29. kolovoza 2017.)

²¹ Lukić, Z., Skoko, B. (ur.): *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011., str. 14.

²² Bratulić, J., Damjanović, S.: Hrvatska pisana kultura – srednji vijek, <http://www.croatika.hr/hrvpiskul/srednjivijek> (26. kolovoza 2017.)

2.1. Glagoljica

Najstarija je hrvatska zapisana riječ bila utvrđena pismom, posebnim pismom za slavenske jezike – glagoljicom. Glagoljica je prvo slavensko pismo, a naziv dolazi od staroslavenske riječi glagoljati, odnosno govoriti. Sastavio ga je Konstantin Ćiril (Ćiril i Metod, sv.) prije svog puta među moravske Slavene.²³ Sačuvane glagoljične tekstove imamo iz 11. stoljeća, a da se i u 10. stoljeću pisalo glagoljicom svjedoče nam povijesni dokumenti (odluke splitskoga crkvenoga sabora iz 925. i pisma pape Ivana X. hrvatskom kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihovilu Viševiću). Glagoljaštvo se najprije razvilo u onim dalmatinskim gradovima koji su bili u bizantskom posjedu, a kasnije se proširilo na druge dijelove hrvatskog etničkog prostora (Istra, kvarnerski otoci, Dalmacija, Lika, Krbava, Pokuplje, Pounje).²⁴ Hrvati su razvili poseban oblik glagoljskog pisma koji nazivamo uglata glagoljica.

2.2. Ćirilica

Hrvatski jezik bilježi se ćirilicom od 12. stoljeća, a nazivala se različito: bosančica, bosanica, poljičica, arvacko pismo. Ćirilicom se posebice pisalo u Bosni, u Poljicama (zaleđe Splita) i u Dubrovniku. Bosančica, kao novi tip ćirilice, počinje se oblikovati u 12. i 13. stoljeću na kamenim spomenicima, za liturgijske i druge potrebe te za potrebe bosanske i hrvatske diplomacije. Pismo se jako proširilo od 15. do 18. stoljeća, u rukopisima i u tiskanim djelima su ga upotrebljavali bosanski franjevci.²⁵

²³ Glagoljica: <http://istrapedia.hr/hrv/786/glagoljica/istra-a-z/> (26. kolovoza 2017.)

²⁴ Bratulić, J. - Damjanović, S.: Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća, Križevci 2005., str. 39.

²⁵ Isto, str. 30.

2.3. Latinica

Najstarije pismo na području Hrvatske je latinica, njome se bilježio latinski jezik. U velikoj seobi naroda, dolaskom na prostor današnje Hrvatske, Hrvati se susreću s kršćanstvom te dio naroda biva pokršten od zapadne, latinske Crkve. Kulturološki je položaj onovremene Hrvatske određen, latinskim jezikom u bogoslužju i latinskim pismom u crkvenim poslovima i državnoj upravi. Od 8. do 11. st. ponajprije su se latinicom bilježili javni natpisi i isprave. U tom ranom razdoblju imena su hrvatskih knezova zapisana na oltarnim pregradama i nadvratnicima odnosno "na onim mjestima gdje se najlakše vidi pripadnost kršćanskomu kultu pojedinca (kneza) i zajednice (naroda)."²⁶ Od 14. i 15. st. latinica postaje treće pismo za zapise na hrvatskom jeziku te od polovine 18. st. pod nazivom *ščavet* i za staroslavenske crkvene knjige. Svećenici su nad latinskim tekstom unosili slavenske (hrvatske) riječi – *glose* kao pomoć za svoje propovijedi puku. Neki su se glasovi (č, ć, š, ž) pisali i na dvadesetak različitih načina, najčešće dvoznacima pa je proces kojim smo došli do današnjeg izgleda latinice bio vrlo složen i dugotrajan. Na latinično je pismo u primorskim krajevima utjecao talijanski jezik, a u sjevernim krajevima mađarski. Latinica je imala veliku prednost pred glagoljicom, jer se njome bilježio i latinski i hrvatski.²⁷

²⁶ Isto, str. 15.

²⁷ Isto, str. 30.

3. POVIJEST PISANE RIJEČI

Stranac koji posjeti Hrvatsku i zaželi upoznati njezinu kulturnu tradiciju suočit će e s dvije činjenice: prvo, da je hrvatska umjetnička baština gotovo nepoznata, a da je za razmjerno malu zemlju bogata spomenicima, i drugo, da su mnogi njezini spomenici sastavni i nezaobilazni dio vrhunskih ostvarenja europske umjetnosti.²⁸

Pisana riječ čuva povijest. Narod ili zajednica koji imaju očuvanu svoju pisanu riječ posjeduju veliko bogatstvo svoje kulture i kulturnog identiteta. "Zapisana riječ čuva, svojim znakovima, smisao i poruke prošlosti. Pismo je plod visoke civilizacije. Ono pokušava zaustaviti proticanje vremena, koje troši i uništava sve živo, sva dobra, sve civilizacije. Samo ono što je zapisano izbjegava sudbini da nestane u tami nepostojanja."²⁹

Važnost pisane riječi je u tome što ona prati zbivanja u nekoj zajednici u svim sferama života, kao i sudbine ljudi koji u zbivanjima sudjeluju. Pisana riječ zbog svjedočanstva koje u sebi nosi donosi napredak u sadašnjosti i budućnosti. Pisana riječ označava razliku između povijesti i prapovijesti i označava mjesta i vremena kada je čovječanstvo dostignulo viši stupanj napretka i civiliziranosti. Pismo se uglavnom razvijalo sukladno s razvojem gradova kao visoki oblik komunikacije. Pisani spomenici su važni jer "sadrže gotovo sve što se u nekoj sredini zbivalo u prošlosti ili barem sve ono što su suvremenici smatrali dostojnim zapisa."³⁰ Pisana riječ u Hrvatskoj seže u daleku prošlost, u antička vremena.

3.1. Antika

Prema J. Bratuliću, na području Dalmacije nalaze se najstarije zapisane riječi uklesane u kamenu na prostoru Hrvatske. Radi se o nadgrobnom spomeniku na otoku Visu grčkoga ratnika Kalije (4. st. pr. Kr.), a zapis je na grčkom jeziku. Na otoku Korčuli također postoji uklesan grčki tekst, ali taj govori o osnivanju naselja, odnosno kolonije, to je Lumbardska psefizma (3. st. pr. Kr.). Ovi natpisi nastali su u vrijeme sukoba grčke civilizacije sa starosjediocima Ilirima koji su u to vrijeme nastanjivali naše krajeve.³¹

²⁸ Skoko, B.: *Identitet, imidž i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2009., str. 184.

²⁹ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 61.).

³⁰ Bratulić, J. (ur): *Pisana riječ u Hrvatskoj*, MTM, Zagreb, 1985. (poglavlje *Riječ o pisanoj riječi*, str. 15.).

³¹ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 61.).

Nakon sukoba s Ilirima koji nisu imali pismo, već samo usmenu predaju, Grci su se nastavili sukobljavati s Rimljanima, čija je vojska stizala sa zapada s namjerom zauzimanja cijelog Ilirskog područja, što im je i uspjelo.

Nametnutom vlašću Rimljani su nametnuli svoj jezik i pismo. Iz toga razdoblja u našim krajevima postoje vrlo vrijedni kulturno-povijesni spomenici kao što su Arena, amfiteatar sagrađen u 1. st. i Slavoluk Sergijevaca u Puli (između 30. i 10. pr. Kr.), Dioklecijanova palača u Splitu (oko 300. godine), Forum u Zadru (gradnja završena u 3. st.) i dr. U to doba natpisi koji su isklesani u kamenu bili su na latinskom jeziku pisani latinicom.

Rimsko Carstvo našim je krajevima donijelo razvitak i napredak, natpisi su nerijetko bili pravo umjetničko djelo, a najčešće se radi o natpisima na nadgrobni spomenicima na kojima su osim identiteta umrle osobe često upisane vrlo zanimljive informacije o njezinom životu. Zanimljivi su i mozaici koji su najčešće bili posvećeni rimskim božanstvima, a važno je spomenuti i kovnicu novca u Sisku (Siscii) koja je na novčiću upisivala naziv Sisc.

3.2. Srednji vijek

U Srijemskoj Mitrovici (Sirmiumu) postoji natpis iz 6. stoljeća: "Kriste gospode, smiluj se gradu, i odbij Avara, spasi Rim i onoga koji ovo zapisa, Amen."³² Ovaj natpis je na grčkom jeziku, što nam govori o miješanju kultura, grčke i rimske, a iz njega možemo zaključiti kako se u to doba kršćanstvo već bilo uvriježilo među ljudima i kako su se ljudi bojali novih naroda u doba seobe naroda, koji su rušili Rim i donosili neke nove običaje. Tijekom seobe naroda Avara i Slavena pa sve do 9. stoljeća pisana riječ u našim krajevima vrlo je oskudna, a i ono malo što bi moglo biti iz toga vremena teško je točno datirati.

Novo vrijeme započinje u 9. stoljeću kada se opet pojavljuju kameni natpisi, na latinskom te se smatra da je to prvi književni jezik Hrvata. No, latinskim pismom morala su se pisati i hrvatska imena, pa je tako latinica kao pismo hrvatskoga jezika vrlo stara.³³ Dokument najranije sačuvane uporabe latinice za bilježenje narodnoga jezika u Hrvatskoj predstavljaju vjerojatno slavenske glose u latinskoj Radonovoj bibliji (kraj 8. i početak 9. st.) za koje se misli da ih je u 12. stoljeću upisao prvi zagrebački biskup Duh ili netko od njegovih suradnika.³⁴

³² Isto, str. 62.

³³ Bratulić, J. (ur.): *Pisana riječ u Hrvatskoj.*, MTM, Zagreb, 1985. (poglavlje *Jezik pismenosti na tlu Hrvatske* str. 22.).

³⁴ Bratulić, J. (ur.): *Pisana riječ u Hrvatskoj*, MTM, Zagreb, 1985. (poglavlje *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*, str. 39.).

Pokrštavanjem se ulazilo u svijet zapadne civilizacije. "I kršćanstvo se širilo i utvrđivalo pismom, jer je Riječ Božja, u objavi, zapisana u Bibliji."³⁵ Simbol hrvatskoga kršćanstva je kamena Krstionica kneza Višeslava (Nin, 8./9. st.), koja na latinskom jeziku poziva grešnike na pokrštavanje. Na licu je mramornog zdenca izveden križ u troprutastom pleteru, a natpis u prijevodu glasi: "Ovo vrelo prima nemoćne da ih prosvijetli. Ovdje se čiste duše od zločina, koji poprimiše od prvoga roditelja, da postanu kršćani spasonosno ispovijedajući vječno Trojstvo. Ovo djelo krasno napravi svećenik Ivan u vrijeme kneza Višeslava, iz pobožnosti i na čast svetoga Ivana Krstitelja da zagovara njega i njegova štitićenika."³⁶

Iz toga doba potječe i natpis kneza Trpimira, ulomak zabata oltarne pregrade crkve koju je knez sredinom 9. st. podigao u Rižinicama kod Solina. "Knez Trpimir izdao je 852. latinsku ispravu koja se sačuvala u prijepisu iz 16. st. u kojoj sebe naziva Dux Chrvatorum. To je prvi spomen hrvatskog imena u pisanoj ispravi."³⁷ Zatim natpis kneza Branimira (Šopot kod Benkovca, 9. st.), natpis kneza Muncimira (Uzdolje kraj Knina, 895.), natpis kralja Držislava (Kapitul kod Knina, 10. st.), nadgrobni natpis na sarkofagu kraljice Jelene (Solina, 976.) i drugi.

Ti nam natpisi govore da su se naši vladari služili tuđim jezikom i pismom da utvrde svoju vlast i osamostale svoju državu koja je prema Konstantinu Porfirogenetu tada imala 11 županija i 9 gradova.³⁸ Prihvatanjem kršćanstva, Hrvati su ušli u krug zapadnoeuropskih naroda.

U drugoj polovici 9. stoljeća Konstantin Ćiril i njegov brat Metod osmislili su pismo za slavenske jezike. Novo pismo zvalo se glagoljica, stvaraju i književni jezik kako bi se mogli napisati tekstovi koji će služiti u liturgiji, crkvenoj i političkoj organizaciji.

Glagoljicu koriste i benediktinci, a na otoku Krku daju uklesati tekst koji danas zovemo Bašćanska ploča (Jurandvor pored Baške na otoku Krku, oko 1100.). Bašćanska ploča je najvažnija među najstarijim kamenim spomenicima, darovnica kralja Zvonimira, na hrvatskom jeziku pisana glagoljicom. Na Bašćanskoj ploči prvi put je na hrvatskom jeziku zapisano hrvatsko nacionalno ime u tituli kralja Zvonimira - "kralj hrvatski". Izvorno je bila lijeva pregradna ploča na kamenoj crkvenoj pregradi koja je dijelila redovnički kor pred

³⁵ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 62.).

³⁶ Bratulić, J. - Damjanović, S.: *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća*, Križevci 2005., str. 43.

³⁷ Isto, str. 44.

³⁸ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 63.).

oltarom od vjernika u crkvenoj lađi u crkvi Svete Lucije. "Njezin je natpis temeljni tekst od kojega polazi svako istraživanje hrvatskoga jezika i književnosti."³⁹

Iz vremena 11. i 12. st. postoje i drugi važni kameni natpisi:

- Krčki natpis (Krk, 11. st.), na kamenoj su podlozi uklesana imena graditelja benediktinskog samostana ili crkve
 - Plominski natpis (Plomin, 11. st.), kameni reljef s glagoljičkim slovima na bočnom zidu crkve sv. Jurja Staroga
 - Valunska ploča (Valun na Cresu, 11. st.), izvorno je bila nadgrobna ploča, a na sebi ima isti tekst pisan dvojezično (hrvatski i latinski) i dvama pismima (glagoljicom i latinicom). "Valunska ploča svjedočanstvo je onodobne etničke i jezične koegzistencije, suživota staroga romanskoga i novoga hrvatskog stanovništva na otoku Cresu."⁴⁰
 - Supetarski ulomak (Sveti Petar u Šumi, 11./12. st.), fragment kamene grede s ćiriličnim i glagoljičnim natpisom
 - Senjska ploča (Senj, 11. st.), bila je dio crkvene pregrade u nekoj senjskoj crkvi, a ulomci razbijene ploče su s ornamentom lozice i ostacima glagoljičinog natpisa
 - Kninski ulomak (Kapitul kod Knina, 11./12. st.), ulomak luka na kojem se miješaju glagoljična i ćirilična slova
 - Plastovski ulomak (Plastovo kraj Skradina, 11./12. st.) na kojem se vide glagoljična i ćirilična slova
 - Povaljski prag (Povlja na Braču, oko 1184.), najstariji je pisani spomenik hrvatsko-staroslavenskog jezika na ćirilici. To je natpis na nadvratniku benediktinskog samostana sv. Ivana Krstitelja
 - Humski grafiti (Hum, 12. st.), grafit na fresci u crkvi sv. Jerolima,
 - Ročki abecedarij (Roč, oko 1200.) grafiti na zidu crkve sv. Antuna Opata i Pustinjaka i drugi.
- U 11. i 12. stoljeću u samostanima se pišu i prepisuju knjige na latinskom jeziku latinicom i na hrvatskom jeziku glagoljicom i hrvatskom ćirilicom. Uporaba trećeg pisma na hrvatskom prostoru, zapadne ćirilice, odnosno bosančice je posebna varijanta ćirilice, a koristila se najviše na dalmatinskom području. Od 12. stoljeća formira se uglata glagoljica koja postaje hrvatski tip glagoljice.

Pisani zapisi:

³⁹ Bašćanska ploča: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ (17. kolovoza 2017.)

⁴⁰ Valunska ploča: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63792> (17. kolovoza 2017.)

- Kločev glagoljaš (11. st.), pisan staroslavenskim jezikom, oblom glagoljicom, a sve do 15. st. bio je kućna relikvija krčkih knezova Frankopana⁴¹
- Bečki listići (11./12. st.), najstariji spomenik hrvatske liturgijske književnosti na hrvatskostaroslavenskom jeziku
- Ljetopis popa Dukljanina (kraj 12. st.)
- Povaljska listina (1250.), posjedovna isprava iz kartulara benediktinskoga samostana sv. Ivana, a napisana je na listu pergamene hrvatskom ćirilicom. U tekstu se navode potvrde samostanskog benediktinskog posjedovanja od strane knezova bračkih i hvarskih.
- Vinodolski zakon (Vinodol, 1288.), najstariji zakonski tekst u Hrvata na glagoljici, a prepisan je s izvornika početkom 16. st. Posebnost Vinodolskog zakona je u tome što ga je izradila "komisija" sastavljena od predstavnika devet vinodolskih gradova-općina: Grobnika, Trsata, Bakra, Hreljina, Drivenika, Grižana, Bribira, Ledenica i Novigrada (danas Novi Vinodolski) i popisala stare pravne običaje koji su se primjenjivali u Vinodolskoj knežiji.⁴²
- Istarski razvod (1275.-1395.), nastao je kao skup dokumenata na temelju starijih isprava. Opisuje i uređuje međe između pojedinih istarskih seoskih općina, njihovih feudalnih gospodara i Mletačke Republike. Napisan je kao javna pravna isprava u obliku notarskog instrumenta. Notar je glagoljskog originala bio pop Mikula. God. 1502. pop Jakov Križanić prepisao je "instroment" u sva tri jezika, a sačuvao se samo hrvatskoglagoljski prijepis koji je Levac Križanić, kanonik žminjski i tinjanski, prepisao 1546. Sačuvana su njegova dva prijepisa i to Kršanski i Momjanski. Prvi ga je objavio Ante Starčević kao *Razvod istrijski od god. 1325* u Kukuljevićevu „Arkivu za povjesnicu jugoslavensku“ 1852. "Sam pojam *razvod ili zavod* stari je hrv. pravni termin, i zapisan je i u lat. ispravama na širokom prostoru od Istre do Dalmacije (*zavod facere*, 1191., *savodiçare*, 1237., *savodum*, 1182), a označavao je čin uvođenja u posjed ophodom po zemlji."⁴³
- Misal kneza Novaka (1368.)
- Šibenska molitva, (Šibenik, 14. st.)
- Red i zakon (Zadar, 1345.) i drugi pisani zapisi.

To je doba kada jačaju gradovi i nastaju gradski statuti, "kao izraz sve veće autonomije, a katkad i samostalnosti pojedinih komuna."⁴⁴ Među prvima su Korčulanski (1214.) i Dubrovački (1272.), zatim Zadra i Brača (1305.), Splita (1312.), Raba (1326.), a do kraja

⁴¹ Bratulić, J. - Damjanović, S.: *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća*, Križevci 2005., str. 52.

⁴² Vinodolski zakon: http://www.tz-novi-vinodolski.hr/hr/vinodolski_zakon/32/9 (19. kolovoza 2017.)

⁴³ Istarski razvod: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1228> (19. kolovoza 2017.)

⁴⁴ Statuti: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57906> (19. kolovoza 2017.)

14. st. statute su imali gotovo svi gradovi komune na istočnoj obali Jadrana. U to doba pismo ima važnu ulogu u pravu i pravnim propisima. U 13. stoljeću koristi se latinski jezik i pismo kod viših slojeva društva, a glagoljica i slavenska liturgija služi većinom u seoskim krugovima.

Hrvatski feudalci, Šubići, Zrinski i Frankopani, izdaju svoje isprave na latinskom i hrvatskom jeziku pod svojim pečatima te pomažu domaće redovnike pavline. Iz toga vremena sačuvane su i glagoljske isprave koje nazivamo Acta Croatica, zbirka hrvatskih srednjovjekovnih javnih i privatnopravnih dokumenata pisanih glagoljicom, ćirilicom i latinicom na narodnom jeziku."⁴⁵ Pišu se crkvene knjige, misali, brevijari i zbornici. Glagoljica se upisuje i u zbirku europskih pisama te je zabilježena kao pismo u Pariškom abecedariju.⁴⁶

3.3. Humanizam, renesansa i barok

U vrijeme humanizma, renesanse i baroka pisana riječ u Hrvata je napredovala sukladno onoj u drugim krajevima Europe. U 15. stoljeću nastaje Gutenbergov izum koji nazivamo najvećim događajem u povijesti knjige, a to je tiskarski stroj. Prva tiskana knjiga u svijetu tiskana tim strojem bila je *Biblija*. Taj se događaj odrazio i na naše krajeve, nastaju tiskare u Senju (1494. – 1508.) i Rijeci (1530.). Knjige se tiskaju najprije glagoljicom, zatim ćirilicom te onda latinicom.

Knjige koje su tiskane u ranom razdoblju europskoga tiskarstva, "od Gutenbergova početka do 1500., kad je tiskarstvo još bilo u povojima (in cunabulis – u kolijevci) veoma su važne za opću i nacionalnu kulturu."⁴⁷ Hrvatske su inkunabule vrlo rijetke a samo se malen dio njih nalazi po našim bibliotekama. Poznato nam je devet hrvatskih inkunabula, pisanih hrvatskim jezikom, a tiskane su latinicom ili glagoljicom:

- Misal po zakonu rimskoga dvora (1483.), najstarija hrvatska tiskana knjiga i prvi europski misal koji nije otisnut latinicom na latinskom jeziku. Njime počinje povijest glagoljičnoga tiskarstva. Sačuvano je 11 primjeraka, od kojih je 6 u Hrvatskoj, 5 u Zagrebu i 1 u Bolu na Braču.
- Brevijar po zakonu rimskoga dvora (Kosinj, 1491.), najstariji glagoljicom tiskani časoslov

⁴⁵ Acta Croatica: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=68271> (19. kolovoza 2017.)

⁴⁶ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 65.).

⁴⁷ Bratulić, J. - Damjanović, S.: *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća*, Križevci 2005., str. 170.

- Ispovid, ku je svaki karstjanin dužan imiti (Venecija, 1492.), franjevca Matije Bošnjaka Zadranina
- Baromićev brevijar (Venecija, 1493.)
- Senjski misal (Senj, 1494.)
- Lekcionar Bernardina Splićanina (Venecija, 1495.), latinična inkunabula, "u njemu se sabire prethodna hrvatska lekcionarska tradicija, a iz njega su izvođeni novi lekcionari koji su po crkvama na hrvatskim prostorima utvrđivali hrvatsko jezično jedinstvo."⁴⁸
- Spovid općena (Senj, 1496.), jedina je hrvatska neliturgijska glagoljična inkunabula. Prijevod je djela *Confessiionale generale* Michaela iz Carcana, priručnika za obavljanje ispovijedi
- Oficij Bl. Djevice Marije i Oficije svetoga karsta (oko 1490.) dva mala molitvenika, tiskane latinicom.

Navedene su inkunabule sve vjerskoga sadržaja, izdane su bile za potrebe Crkve i njezinih vjernika, a njihovi su autori crkveni ljudi. Pet ih je pisano živim hrvatskim jezikom, a ostale donose tekstove na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. Hrvatski su glagoljaši prvi priredili tekstove za tisak na temelju glagoljskih rukopisa.⁴⁹

Najveći broj hrvatskih knjiga tiska se u Veneciji, središtu europskog tiskarstva, od 15. pa sve do 18. st. Knjige su se tiskale i u Rimu, Firenci, Anconi, Loretu i Pesaru. Sredinom 16. st. utemeljena je tiskara u Urachu kraj Tübingena koja izdaje knjige kojima se šire evangeličke (protestantske) ideje.

U tome vremenu živio je i Matija Vlačić Ilirik (Labin, 1520. – Frankfurt na Majni, 1575.), luteranski reformator, teolog, lingvist, filozof i crkveni povjesničar. Bio je profesor na prestižnim europskim sveučilištima, a prvo teološko djelo mu je *De vocabulo fidei* (1549.). Napisao je više od 200 knjiga, pamfleta i drugih radova. Među najznačajnijim djelima su *Ključ svetoga pisma (Clavis Scripturae Sacrae)*, *Katalog svjedoka istine (Catalogus Testium Veritatis)* i *Magdeburške centurije (Ecclesiastica Historia)* koje je Vlačić pripremio s grupom suradnika. Bio je to prvi rad iz crkvene povijesti napisan iz protestantske perspektive.⁵⁰

Početkom 16. stoljeća u hrvatskoj književnosti velik doprinos dao je Marko Marulić (Split, 1450. – 1524.) kojega nazivamo i ocem hrvatske književnosti, jer je autor prvog djela hrvatske književnosti na narodnom jeziku – *Judite* (1521.). To je poema "koja opjevava veličinu i vjeru biblijske istoimene junakinje koja je spasila svoj narod, a s izravnim ciljem da

⁴⁸ Isto, str. 180.

⁴⁹ Jurić, Š. : „Hrvatske inkunabule“, *Slovo: časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, 34, 1984., str. 81.-90., <http://hrcak.srce.hr/14552> (19. kolovoza 2017.)

⁵⁰ Vlačić Ilirik, Matija: <http://www.labin.hr/matija-vlacic-ilirik> (19. kolovoza 2017.)

preko te pjesme osnaži rodoljubni zanos svoga naroda pred osmanlijskim nasrtajima."⁵¹ Svojim latinskim djelima i njihovim prijevodima na europske jezike osvojio je čitavu Europu. Njegovo je najpoznatije latinsko djelo *Pouke za čestit život s primjerima (De institutione bene vivendi*, tiskano od 1585.-1604. nekoliko puta) i ep *Davidijada* (tiskana tek u moderno doba jer je djelo bilo zagubljeno zbog cenzure).⁵²

U Dubrovniku, koji je u to vrijeme slobodna republika, kultura je na visokom nivou. U njemu Marin Držić (Dubrovnik, 1508. – Venecija, 1567.), "veliki komediograf koji je svojim djelima htio ne samo nasmejati i popravljati svijet nego ga i mijenjati,"⁵³ piše svoje poznate komedije, a najpoznatija je *Dundo Maroje* (1551.). Hanibal Lucić (Hvar, 1485. – 1553.), pjesnik i dramatičar, piše dramu *Robinja* (1556.) te poznatu pjesmu *Jur nijedna na svit vila*. Iz toga vremena hrvatska dobiva i svoj prvi hrvatski renesansni roman koji piše Petar Zoranić (Zadar, 1508. – između 1543. i 1569.), *Planine* (1569.), kao i poznati putopisni spjev Petra Hektorovića (Hvar, 1487. – 1572.) *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (1556.).

U isto vrijeme Marin Getaldić (Dubrovnik 1568. – 1626.), matematičar, proučava optiku i geometriju, a Franjo Petris (Cres, 1529. – Rim, 1597.), filozof i polihistor, izdaje djelo *Nova sveopća filozofija (Nova de universis philosophia*, 1591.), dok Bartol Kašić (Pag, 1575. – Rim, 1650.), pisac i jezikoslovac, piše *Temelje ilirskoga jezika u dvije knjige (Institutionim lingua illyricae libri duo*, 1604.).

Borba protiv Turaka opjevana je u mnogim djelima, cijeli niz humanista piše o ugroženosti Hrvatske. Ti govori protiv Turaka (*Contra Turcas*), pisani na latinskom jeziku, u hrvatskoj književnosti čine poseban žanr. Nikša Ranjina (Dubrovnik 1494. – Dubrovnik, 1582.), prepisivač i kroničar, sastavio je zbornik ljubavne lirike *Ranjinin zbornik*. U njemu su popisane pjesme, najvećim dijelom pjesnika Džore Držića (Dubrovnik, 1461. – Dubrovnik, 1501.) i Šiška Menčetića (Dubrovnik, 1457. – Dubrovnik, 1527.) ali i znatan broj pjesama kojima ne znamo autore.

Hrvatska je renesansna književnost stvarana u različitim sredinama te je prepoznata kao jedinstveno ostvarenje. Pisci se međusobno potiču na književni rad i na zajedničko djelovanje za slobodu naroda i domovine.⁵⁴

⁵¹ Marulić, Marko: <https://www.vjeraidjela.com/marko-marulic-veliki-kateheta-svoga-vremena/> (19. kolovoza 2017.)

⁵² *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 66.).

⁵³ Isto, str. 67.

⁵⁴ Bratulić, J. - Damjanović, S.: *Hrvatska pisana kultura – 16. stoljeće*, <http://www.croatica.hr/hrvpiskul/16stoljece> (28. kolovoza 2017.)

Veliki događaj u povijesti hrvatske riječi jest kada Faust Vrančić (Šibenik, 1551. – Venecija, 1617.), polihistor, leksikograf i izumitelj, piše i izdaje petojezični rječnik pod nazivom *Rječnik pet najplemenitijih jezika Europe* (*Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, latinae, italicae, germanicae, dalmaticae et ungaricae*, 1595.), koji je bio prvi hrvatski, ali i prvi mađarski rječnik. Njegovo je djelo *Novi strojevi* (*Machinae novae*, 1615./1616.) jedno od najvažnijih s područja tehnike, načinio je nacрте za 56 uređaja s inovativnim rješenjima izrade mlinova, mostova te raznih naprava. Knjiga s 49 bakropisa imala je objašnjenja i komentare na latinskom, talijanskom, njemačkom, španjolskom i francuskom jeziku. Među najpoznatijim slikama je slika letećeg čovjeka *Homo volans*.⁵⁵

U 17. stoljeću Ivan Gundulić (Dubrovnik, 1589. – 1638.), hrvatski pjesnik i dramatičar, piše svjedočanstvo o svojem kršćanskom poimanju svijeta i čovjekovu odnosu prema Bogu kao ocu, religioznu poemu *Suze sina razmetnoga* (1622.). To je ujedno poema o vremenu "prošlom koje se izražava u rušilačkoj moći, sadašnjem koje je kratko kao tren, i budućem koje svojim djelima trebamo izboriti."⁵⁶ Zatim, melodrama *Dubravka* (1627.) s jasnom političkom porukom o slobodi pojedinca (Dubravke i Miljenka) koja je uvjet za slobodu zajednice. Slobodi je drugo ime ljubav, osobna i domovinska o kojoj govore i stihovi:

*"O lijepa, o draga, o slatka slobodo,
dar u kom sva blaga Višnji nam Bog je d'o,
uzroče istini od naše sve slave,
uresu jedini od ove Dubrave,
sva srebra, sva zlata, svi ljudski životi
ne mogu bit plata tvoj čistoj ljepoti!"⁵⁷*

Najpoznatije djelo mu je povijesno-romantični ep *Osman* (1689.), u kojem opisuje nasilni dolazak na vlast sultana Osmana II. i poraz turske vojske 1621. kod Hoćima u Poljskoj, pobunu janjičara i svrgnuće sultana s prijestolja te njegovo ubojstvo u Carigradu (nepotpuno prvo izdanje izašlo je u Dubrovniku 1826., kritički izdano u Matici ilirskoj 1844.). God. 1671. ubijeni su Petar Zrinski i Franjo Krsto Frankopan, veliki hrvatski feudinci koji su se istaknuli u borbi protiv Turaka. U to doba Pavao Ritter Vitezović (Senj, 1652. – Beč, 1713.), hrvatski povjesničar, književnik i leksikograf, želeći da Hrvatska sačuva svoju cjelovitost, piše i izdaje knjigu *Oživjela Hrvatska* (*Croatia rediviva*, 1700.) kao i knjigu

⁵⁵ Vrančić, Faust: <http://www.mc-faustvrancic.com/Faust-Vrancic/> (20. kolovoza 2017.)

⁵⁶ Bratulić, J. - Damjanović, S.: *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća*, Križevci 2005., str. 294.

⁵⁷ Isto, str. 295.

grbova balkanskih i slavenskih zemalja *Stematographia* (1701.) kao knjigu sjećanja na staru slavu i veličinu naših prostora koja je gotovo uništena turskim najezdama.

Nakon slabljenja turske sile u Europi, a tako i na području Hrvatske, sve je živnulo, napreduje školstvo, znanost, a u Zagrebu izlazi dvojezični latinsko-hrvatski rječnik *Gazofilacij* (*Gazophylacium*, 1740.) Ivana Belostenca (Varaždin, 1594. – Lepoglava, 1675.), hrvatskog pjesnika, pisca i propovjednika. To je prvi rječnik koji obuhvaća sva tri hrvatska narječja. Enciklopedijsko obilježje ima hrvatsko-latinski dio rječnika koji donosi gospodarske pouke, liječničke naputke, poslovice, epigrame i dr.⁵⁸

U 18. stoljeću Andrija Kačić Miočič (Brist kraj Makarske, 1704. – Zaostrog, 1760.), epik i vjerski pisac, u želji da probudi narodnu svijest piše pjesme, a najčitanija njegova knjiga toga vremena u Hrvata je *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* (1756). Djelo je nastalo proučavanjem povijesnih dokumenata i historiografske literature, a kronološki obuhvaća vrijeme od antičke povijesti Ilira do autorova doba. Najviše pozornosti autor je posvetio kršćansko-turskim ratovima.⁵⁹

Baltazar Adam Krčelić (Šenkovec kraj Zaprešića, 1715. – Zagreb, 1778.), povjesničar, teolog i pravnik, napisao je veći broj djela na latinskom i hrvatskom jeziku. Njegovo je prvo djelo *Življenje blaženoga Gazotti Augustina, zagrebačkoga biskupa* (1747.) pisano kajkavskim narječjem. Povijesno je značajno njegovo djelo *Povijest od uključivo 1748. godine i sljedećih (do 1767) na znanje potomstvu* (*Annuae sive historia ab anno inclusive 1748. et subsequis (1767) ad posteritatis notitiam*, 1901.) u kojem donosi niz podataka iz društvenog i političkog života Banske Hrvatske u 18. st.

Važnu ulogu u razvoju hrvatske književnosti i hrvatskog jezika u 18. stoljeću ima Slavonija u kojoj se javljaju važna djela i autori.

Matija Antun Relković (Davor, 1732. – Vinkovci, 1798.), književnik, gramatičar i prevoditelj, najznačajnije mu je djelo *Satir* (*Satyr iliti Divyi csovic*, 1762.) u kojem opisuje ljepotu slavonske zemlje i zapuštenost slavonskog seljaka, a za to krivi "turske skule", odnosno slavonske običaje nastale pod turskim utjecajem.⁶⁰ Autor je djela *Nova slavonska i nimačka gramatika* (objavljena 1767., 2. izdanje 1774., 3. izdanje 1789.)

Vid Došen (Tribanj, 1719. – Dubovik kraj Broda na Savi, 1778.), književnik, piše dva pjesnička epska teksta *Jeka Planine* (1767.) i *Aždaja sedmoglava bojnim kopjem udarena i nagrđena* (1768.), u kojem obrađuje temu kršćanskog morala.

⁵⁸ Belostenec, Ivan: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=6793> (20. kolovoza 2017.)

⁵⁹ Kačić Miočič, Andrija: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=29721> (20. kolovoza 2017.)

⁶⁰ Relković, Matija Antun: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=1241> (29. kolovoza 2017.)

Blaž Tadijenović (Rastušje, 1728. – Cernik, 1797.), pisac i jezikoslovac, napisao je priručnik za učenje hrvatskog i njemačkog jezika *Svašta po malo iliti kratko složenje imena i riči u ilirski i njemački jezik* (1761.) slavonskom ikavskom štokavštinom.

Marijan Lanosović (Orubica kod Nove Gradiške, 1742. – Slavonski Brod, 1812.), crkveni pisac i jezikoslovac, piše gramatike *Uvod u latinsko ričih slaganje* (1776.) i *Novi pristup slavonskomu jeziku* (*Neue Einleitung zur slavonschen Sprache*, 1778.) koji sadrži rječnik, konverzacijske primjere, uzorke pisama te popis crkvenih i svjetovnih zvanja. Preveo je i objavio *Evandelistar ilirički* (1794.)⁶¹

Prvi cjeloviti prijevod Svetog pisma na hrvatski jezik započeo je krajem 18. stoljeća Matija Petar Katanić (Valpovo, 1750. – Budin, 1825.), pjesnik, prevoditelj, leksikograf, povjesničar, na "slavno-ilyricski jezik izgovora bosanskog", tj. štokavsku ikavicu, a objavljen je 1831.⁶²

3.4. Devetnaesto i dvadeseto stoljeće

Francuska revolucija koja se dogodila 1789. imala je svoga odjeka u na tlu današnje Hrvatske, kao i u cijelome svijetu. Napoleon je ukinuo Dubrovačku i Mletačku Republiku te zauzeo dio Hrvatske. U to doba počinju izlaziti i novine, na talijanskom i na hrvatskom jeziku, dakle dvojezično, a hrvatske novine nose naziv *Kraljski Dalmatin* (Zadar, 1806.-1810.).

Šime Starčević (Žitnik, Gospić, 1784. – Karlobag, 1859.), hrvatski jezikoslovac, izdaje gramatiku hrvatskog jezika *Nova ricsoslovica ilirska* (1812.) i gramatiku francuskog jezika *Nova ricsoslovica ilirsko-franceska*. "*Nova ricsoslovica ilirska* je prva gramatika hrvatskoga jezika napisana na hrvatskome jeziku. U njoj se autor zalaže za jedinstveni hrvatski književni jezik temeljen na narodnim štokavskim govorima."⁶³

Napoleonova vladavina trajala je kratko, a nakon poraza njegove vojske 1813., prvi put nakon mnogih stoljeća sve su se hrvatske zemlje našle u jednom carstvu - Habsburškoj Monarhiji, a Zagreb postaje središte duhovnog života Hrvatske.

Ljudevit Gaj (Krapina, 1809. – Zagreb, 1872.), političar, jezikoslovac, književnik i novinar. God. 1830. u Budimu izdaje knjižicu *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga*

⁶¹ Lanosović, Marijan: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=35374> (26. kolovoza 2017.)

⁶² Bratulić, J. - Damjanović, S.: Hrvatska pisana kultura – 18. stoljeće, <http://www.croatia.hr/hrvpiskul/18stoljece> (26. kolovoza 2017.)

⁶³ Starčević, Šime: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/sime-starcevic-nova-ricsoslovica-ilirska/25/> (19. kolovoza 2017.)

pravopisanja, a to je prvi općeprihvaćeni pravopis u Hrvata. Odredio je da se u hrvatskom jeziku za svaki glas koristi jedan znak latiničnog pisma.⁶⁴ Pokrenuo je hrvatske dnevne novine *Novine Horvatske* (1835.) koje su prenosile vijesti iz onovremenih njemačkih dnevnika i tjednika. Književni je prilog bila *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska*, a te su novine odredile budućnost hrvatskoga književnog jezika i zajedničkog pravopisa. "Razvoj književnosti usmjeren je prema korijenima, starim tekstovima, ali i novim nacionalnim zahtjevima književnosti kao umjetničke i nacionalne djelatnosti."⁶⁵

U to vrijeme preko pisane riječi budila se nacionalna svijest, kao i kod drugih europskih naroda. Narodna svijest budila se književnošću pa nastaju neka remek djela naše pisane kulture.

Ivan Mažuranić (Novi Vinodolski, 1814. – Zagreb, 1890.), književnik, političar i pravnik, zajedno s Jakovom Užarevićem sastavio je *Njemačko-ilirski slovar (Deutsch-ilirisches Wörterbuch, 1842.)*. Prvi je ban neplemičkog podrijetla, prozvan banom pučaninom, unaprijedio je Hrvatsku u upravnom, gospodarskom, prosvjetnom i kulturnom smislu. Za njegova banovanja uvedeni su i zameci nekih javnih službi - javno zdravstvo, unaprjeđenje poljoprivrede, statistička služba. Njegove reforme po značenju i intenzitetu nemaju premca u razdoblju do 1918., ali su uglavnom bile stavljene izvan snage ili umrtvljene za vlasti bana Khuen-Hedervaryja (1883.-1903.).⁶⁶ Najznačajnije književno djelo mu je *Smrt Smail-age Čengića* (1846.). To je remek djelo preporodne hrvatske književnosti jer sažimlje opće teme, a to su otpor prema zlu, borbu za čovječnost i slobodu te bratstvo među narodima.⁶⁷ Na poticaj Matice ilirske nadopunio je *Osmana* (14. i 15. pjevanje), djelo Ivana Gundulića.

Dimitrije Demetar (Zagreb, 1811. – 1872.), pjesnik, dramatičar, pripovjedač, kritičar i kazališni redatelj, najznačajnije mu je djelo političko-povijesna drama *Teuta* (1844.). Vatroslav Lisinski (Zagreb, 1819. – 1854.), skladatelj, smatra se utemeljiteljem moderne hrvatske opere i autor je prvih dviju hrvatskih opera *Ljubav i zloba* (1843-1845) i *Porin* (1851.)

⁶⁴ Gaj, Ljudevit, <https://www.vjeraidjela.com/ljudevit-gaj-i-jos-hrvatska-ni-propala/> (19. kolovoza 2017.)

⁶⁵ *Hrvatska u srcu Europe, sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske* -Hrvatska paneuropska unija, Zagreb 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 72.).

⁶⁶ Mažuranić, Ivan, <http://povijest.hr/nadanasnjidan/ivan-mazuranic-ban-pucanin-koji-je-moderniziro-hrvatsku-1814/> (29. kolovoza 2017.)

⁶⁷ *Hrvatska u srcu Europe, sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske* - Hrvatska paneuropska unija, Zagreb 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 73.).

Hrvatski je narodni preporod krenuo s prijedlogom grafijske reforme, a nastavio je s kodificiranjem jedinstvenog jezika za sve Hrvate. Kao osnovica zajedničkom književnom jeziku predloženo je i prihvaćeno štokavsko narječje.⁶⁸

Antun Mihanović (Zagreb, 1796. – Novi Dvori kraj Klanjca, 1861.), pisac i političar, a pisao je ljubavne i domoljubne pjesme. Autor je brošure *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku* (1815.) koja idejno prethodi Ilirskom preporodu. Njegova pjesma *Horvatska domovina* postala je himnom pod naslovom *Lijepa naša domovina* koju je skladao Josip Runjanin (Vinkovci, 1821. – Novi Sad, 1878.), glazbenik.

Važna ličnost toga vremena je i Janko Drašković (Zagreb, 1770. – Radgona, Štajerska, 1856.), hrvatski preporoditelj i političar, plemenitaš koji se priključio narodnom preporodu koji je napisao poznati spis *Razgovor (Disertatia, 1832.)* prvi cjeloviti nacionalni program u hrvatskoj kulturnoj povijesti pisan štokavskim narječjem. Napisan je kao napatuk hrvatskim zastupnicima uoči zasjedanja Hrvatsko-ugarskog sabora. U njemu se zalaže sa osnutak samostalne Vlade, ističe potrebu za uvođenjem narodnog jezika (štokavštine) kao službenoga te zagovara sjedinjenje Hrvatske sa Slavonijom i Dalmacijom.⁶⁹ U svojoj knjizi *Ein Wort on Illiryens hochherzige Tochter* (1838.) obratio se obiteljima i ženama od kojih je očekivao da se priključe i podrže preporod.

Ivan Kukuljević Sakcinski (Varaždin, 1816. – Puhakovec, 1889.), političar, povjesničar i književnik koji pokreće časopis *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (1851.), kao vjesnik ovoga vremena koji će oblikovati hrvatsku znanost, politiku i društveni život 19. stoljeća. Zalagao se za uvođenje hrvatskoga jezika umjesto latinskog kao službenog te je bio prvi zastupnik koji je na materinskom jeziku progovorio u Hrvatskom saboru 1843.⁷⁰

U to vrijeme ban Josip Jelačić ukida kmetstvo, a u Hrvatskome saboru donosi se odluka hrvatski jezik postane službeni jezik u poslovima sabora (1847.). Do tada je to bio latinski. Pisana riječ Hrvatskom narodnom preporodu bila je nositeljica političke misli. U drugom dijelu 19. stoljeća pisana riječ ima zadatak da konstituira književnost kao umjetnost riječi. Stvara se novi naraštaj pisaca i razvija se književnost koja odražava prilike u Hrvatskoj te govori o društvenim promjenama.⁷¹

⁶⁸ Isto, str.73.

⁶⁹ Drašković, Janko: <http://ihjj.hr/iz-povijesti/janko-draskovic-disertatia-iliti-razgovor-darovan-gospodi-poklisarom/30/> (20. kolovoza 2017.)

⁷⁰ Kukuljević Sakcinski, Ivan: <http://www.sabor.hr/govor-ivana-kukuljevica-u-saboru-2-5-1843> (19. kolovoza 2017.)

⁷¹ *Hrvatska u srcu Europe, sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske* -Hrvatska paneuropska unija, Zagreb 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 74.).

August Šenoa (Zagreb, 1838. – 1881.), književnik, u to je vrijeme napisao povijesne romane *Zlatarevo zlato* (1871.), *Čuvaj se senjske ruke* (1875.), *Seljačka buna* (1877.), *Diogenes* (1878.), *Kletva* (1882.). U to se vrijeme rađa znanost, Josip Juraj Strossmayer (Osijek, 1815. – Đakovo, 1905.) đakovački biskup, osnivač Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas HAZU) (1861.) koja počinje izdavati *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*.

U Akademiji okupljaju se znanstvenici svih struka, posebno je cijenjena filologija. Vatroslav Jagić (Varaždin, 1838. – 1923.), slavist, utemeljio je i uređivao *Archiv fur slavische Philologie* (1875. – 1920.), poznat kao Jagićev Arhiv. Napisao je oko 700 znanstvenih radova, rješavao je sva otvorena jezikoslovna pitanja svojega doba, a mnoga njegova rješenja i danas vrijede u znanosti.⁷² Silvije Strahimir Kranjčević (Senj, 1865. – Sarajevo, 1908.), pjesnik, pod utjecajem dotadašnjeg domoljubnog pjesništva priprema svoju prvu zbirku *Bugarkinja* (1885.).

U Istri je u isto vrijeme nezaobilazna ličnost Juraj Dobrila (Veli Ježenj kraj Pazina, 1812. – Trst, 1882.), biskup i narodni preporoditelj. U Trstu je 1854. objavio molitvenik *Oče budi tvoja volja! Molitvena knjiga s podučanjem i naputjenjem na bogoljubno življenje*, "koji je dugo bio jedini tekst na hrvatskom jeziku u Istri, te je postao simbolom hrvatske nacionalne kulture i pismenosti druge pol. 19. st. u Istri i na Kvarneru."⁷³ Vodi preporod u Istri i pokreće izdavanje prvih hrvatskih novina u Istri *Naša sloga* (1870.).

U Istri su kulturi pisane riječi pridonijeli mnogi, a neki od njih su Matko Brajša Rašan (Pićan, 1859. – Zagreb, 1934.), zborovođa, skladatelj i melograf. Preporoditelj istarskih Hrvata, glazbeno je djelovao i stvarao i autor je mnogih domoljubnih pjesama: *Predobri Bože*, *Istrane dragi*, *Mlada sam Istrijanka*, *Koračnica Hrvatskog sokola u Puli* i druge. Na stihove I. Cukona skladao je pjesmu *Krasna zemljo* (1912.) koja je danas službena istarska himna.⁷⁴ Eugen Kumičić (Brseč, 1850. – Zagreb, 1904.) književnik i političar te Matko Laginja (Klana kraj Kastva, 1852. – Zagreb, 1930.) odvjetnik, političar i preporoditelj, hrvatski ban, također su važne ličnosti toga vremena.

Moderna Hrvatska rođena je iz pobune, 1895. zagrebački studenti spaljuju mađarsku zastavu na Jelačićevom trgu. Poznati Hrvati iz toga vremena pisane riječi su Stjepan Radić (Trebarjevo Desno, 1871. - Zagreb, 1928.), hrvatski političar i publicist, osniva 1904. Hrvatsku pučku seljačku stranku zajedno s bratom. Antun Radić (Trebarjevo Desno, 1868. –

⁷² Jagić, Vatroslav: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28503> (19. kolovoza 2017.)

⁷³ Dobrila, Juraj: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=720> (19. kolovoza 2017.)

⁷⁴ Brajša Rašan, Matko: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=363> (19. kolovoza 2017.)

Zagreb, 1919.), hrvatski etnolog, političar i publicist, koji je svojim djelom *Osnovi za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1897.) stvorio temelje hrvatske etnologije kao samostalne znanosti. Vladimir Nazor (Postire na Braču, 1876. – Zagreb, 1949.), književnik, prve stihove objavljuje 1893. u zadarskom *Narodnom listu*. Nacionalno angažiran, zaokupljen kolektivnim, mitologijom i legendom, hrvatskim i slavenskim povijesnim motivima piše djela *Slavenske legende* (1900.), *Knjigu o kraljevima hrvatskijem* (1904.), nadahnut Biblijom *Lirika* (1910.) i *Nove pjesme* (1913.). Poema *Krvava košulja: uspomene iz doline Raše* (1905.), kao poticaj prosvjeđivanju svijesti istarskih ljudi, narodnoprosvjetiteljski *Krvavi dani: historijski roman iz istarske prošlosti* (1908.) i mnoga druga djela.⁷⁵

Antun Gustav Matoš (Tovarnik, 1873. – Zagreb, 1914.), pjesnik, novelist, esejist, prvu pripovijetku *Moć savjesti* (1892.) objavio je u *Viencu*. Najznačajnija mu je putopisno-feljtonistička proza *Oko Lobora* (1907.) Pjesme *Notturmo*, *Jesenje večere*, *Maćuhica*, *Srodnost*, *Utjeha kose*, smatraju se ponajboljim pjesmama iz razdoblja hrvatske moderne.⁷⁶ Zatim, nezaobilazni su i August Cesarec (Zagreb, 1893. – Zagreb, 1941.), književnik i publicist, zajedno s Krležom pokrenuo je časopis *Plamen* (1919.). Uspjeh je postigao povijesnom dramom *Sinu domovine* (1940.) te putopisnim knjigama *Današnja Rusija* (1937.), *Španjolski susreti* (1938.), *Putovanja po Sovjetskom Savezu* (1940.) i novinskim impresijama s puta po SSSR-u i Italiji.⁷⁷ Tin Ujević (Vrgorac, 1891. – Zagreb, 1955.), naš poznati pjesnik, Ivan Goran Kovačić (Lukovdol, 1913. – okolica Foče, 1943.), književnik i publicist, autor poeme "Jame" (1944.) te mnogi drugi.

Miroslav Krleža (Zagreb, 1893. – 1981.) književnik, autor najznačajnijih tekstova hrvatske književnosti u 20. stoljeću i pokretač je mnogih kulturnih inicijativa zasnovanih na kritičkom osvješćivanju hrvatskoga društva. Utemeljitelj je Leksikografskoga zavoda te je pokretač i glavni urednik niza enciklopedija. Za svojega je stvaralačkoga rada objavio gotovo 200 autorskih knjiga. "U Hrvatskoj književnoj i kulturnoj povijesti uopće Krležino se djelo u cjelini smatra izvanrednim, neusporedivim pojedinačnim prinosom, a u vanjskoj stručnoj i općoj opservaciji hrvatskog nasljeđa najvažnijom modernom referencijom."⁷⁸

U Istri u 20. stoljeću djeluju važne ličnosti kao što su: Mijo Mirković, pseud. Mate Balota (Rakalj, 1898. – Zagreb, 1963.), ekonomist i književnik, napisao je zbirku čakavskih stihova *Dragi kamen* (1938.), roman *Tijesna zemlja* (1946.). Napisao je mnogobrojne sveučilišne udžbenike i ekonomska djela te je zaslužan za osnivanje današnjeg Fakulteta

⁷⁵ Nazor, Vladimir: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1877> (19. kolovoza 2017.)

⁷⁶ Matoš, Antun Gustav: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39480> (26. kolovoza 2017.)

⁷⁷ Cesarec, August: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11323> (26. kolovoza 2017.)

⁷⁸ Krleža, Miroslav: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34113> (29. kolovoza 2017.)

ekonomije i turizma u Puli. Tu su još Tone Peruško (Premantura, 1905. – Pula, 1967.) književnik i pedagog, Zvane Črnja (Črnjeni kraj Žminja, 1920. – Zagreb, 1991.) pjesnik, esejist, kulturolog, dramatičar, feljtonist, osnivač je Čakavskog sabora (1969.) i pokretač edicije Istra kroz stoljeća (1979.)⁷⁹ kao i mnogi drugi.

Nakon Drugoga svjetskog rata izdaje se velika edicija *Pet stoljeća hrvatske književnosti* koju čini oko 200 knjiga probrane hrvatske pisane riječi koja sadrži svjedočanstvo o povijesnom putu hrvatske pisane riječi od kasnog srednjeg vijeka pa do naših dana i naših suvremenika, a neki od njih su Dragutin Tadijanović, Marijan Matković, Jure Kaštelan, Ranko Marinković, Slavko Mihalić, Antun Šoljan, Ivan Aralica i dr.⁸⁰

⁷⁹ Književnost: <http://istrapedia.hr/hrv/1338/knjizevnost/istra-a-z/> (29. kolovoza 2017.)

⁸⁰ *Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske*, Hrvatska paneuropska unija, Zagreb, 1996. (poglavlje *Pisana riječ u Hrvatskoj*, str. 77.).

ZAKLJUČAK

Prva pisana riječ na našem tlu bila je na grčkom jeziku pisana grčkim pismom, alfabetom, jer starosjedoci Iliri nisu imali svoje pismo, već su im tu kulturnu stečevinu donijeli napredniji narodi, grčki doseljenici i osnivači kolonija početkom 4. stoljeća prije Krista u Dalmaciji.

Nakon Grka nad našim područjem gotovo osam stoljeća vladao je Rim koji je također sa sobom donio svoju kulturu i pismo, latinski jezik pisan latinicom, te se polako gubi utjecaj grčkoga pisma i latinski postaje dominantan, a posebice u javnom i službenom komuniciranju kao univerzalni oblik pisane komunikacije. U sjevernim krajevima današnje Hrvatske, u koje nije doprla grčka vlast, prva pisana riječ je latinska, a slova pripadaju latinskoj abecedi.

U prva dva stoljeća nakon doseljenja Hrvata na današnji prostor, o čemu govori car Konstantin Porfirogenet u svojim spisima iz 10. stoljeća, nemamo pisanih povijesnih vrela. Promjena nastaje uključivanjem Hrvata u franačku interesnu sferu, mirom u Achenu 812., kada se Hrvati politički organiziraju u kneževinu, a knez Branimir je u vazalnom odnosu prema Francima. Tada na našim prostorima počinje i pokrštavanje, čime Hrvati ulaze u srednjoeuropski kulturni krug.

Dokument koji svjedoči prvo korištenje latinice za bilježenje narodnoga jezika su najvjerojatnije slavenske glose u Radonovoj bibliji (kraj 8. i početak 9. stoljeća), a daljnji razvitak pisane riječi nosili su benediktinci koje je pozvao knez Trpimir u kneževinu u 9. stoljeću. Od 11. stoljeća pa nadalje iz vremena hrvatskih vladara, latinskim spomenicima pridružuju se i glagoljaški i zapadnoćirilični inskripti kao svjedočanstvo novoga medija: slavenske pismenosti u slavensko-latinskoj simbiozi u srednjovjekovnoj Hrvatskoj – što je jedinstvena pojava u zapadnoeuropskom kulturnom krugu.⁸¹ Latinskim su se služili uglavnom viši slojevi društva, a glagoljicom niži i ruralni slojevi društva.

U razdoblju humanizma i renesanse, kao i u Europi, i na području Hrvatske dolazi do promjena. Budi se svijest o regionalnim i povijesnim posebnostima koje nije u potpunosti mogla ukinuti ni mletačka vlast. Pravni spisi, kronike i ugovori uglavnom se pišu i dalje na latinskom, no glagoljicom se i dalje pišu djela na narodnom jeziku. To je vrijeme velikih književnih ostvarenja.

U razdoblju baroka na tlu Hrvatske dolazi do promjene u skladu s europskim promjenama. Književni proizvod postaje robom koji prihvaća šira publika, a na prostoru

⁸¹ Bratulić, J. (ur): *Pisana riječ u Hrvatskoj*, MTM, Zagreb, 1985. (poglavlje *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*, str. 39.).

današnje Hrvatske postoje mnogobrojni pisci koji udovoljavaju toj potrebi nove čitateljske publike. U povijesti hrvatske književnosti to je vrijeme je i prvih "bestsellera", a najveći među njima je *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* Andrije Kačića Miočića (prvi put tiskan 1756.).⁸²

Stoljeće revolucije i narodnog preporoda donijelo je činjenicu da su se sve hrvatske zemlje našle u granicama jednoga carstva, pa je to pridonijelo razvoju građanske i nacionalne svijesti. U tom su vremenu stvarali mnogi koji su budili nacionalnu svijest, a godinu dana nakon izlaska Gajeve knjižice *Kratka osnova horvatsko-slovenskoga pravopisanja* (1830.) u školama se počinje učiti hrvatski jezik. U Hrvatskome saboru izgovara se prva hrvatska riječ, izdaju se novine na hrvatskome jeziku, otvaraju knjižnice i čitaonice.

Od tada pa do devedesetih godina dvadesetoga stoljeća, Hrvatska se morala boriti za svoju riječ na svome tlu, a toj borbi pridonijeli su mnogi književnici, intelektualci, domoljubi i branitelji koji su se, svako na svoj način, izborili za taj cilj.

Pisana riječ u Hrvatskoj dio je ukupne kulturne povijesti Hrvatske, ali i vremena prije nje kao države, na istome tlu. Pisana riječ svjedoči tijekom vremena u povijesti čovjeka i društva i ne dopušta da se zaborave događaji, razmišljanja i običaji. Ona je nit koja povezuje prošlost i sadašnjost, ali i sadašnjost i budućnost.

⁸² Bratulić, J. (ur.): *Pisana riječ u Hrvatskoj*, MTM, Zagreb, 1985. (poglavlje *Barok: između igre i naloga*, str. 89.).

LITERATURA

Knjige:

Bratulić, Josip (ur.), *Pisana riječ u Hrvatskoj*, MTM, Zagreb, 1985.

Bratulić, Josip - Damjanić, Stjepan, *Hrvatska pisana kultura: izbor djela pisanih latinicom, glagoljicom i ćirilicom od VIII. do XIX. stoljeća*, Križevci 2005.

Budak, Neven - Katunarić, Vjeran (ur.), *Hrvatski nacionalni identitet u globalizirajućem svijetu*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010.

De Benoist, Alain, *Mi i Drugi, Što je to identitet?*, Matica hrvatska, Vijenac 526, Zagreb, 2014.

Eagleton, Terry, *Ideja kulture*, Naklada Jesenski i Turk, Zagreb, 2002.

Hrvatska u srcu Europe, Sredozemni i srednjoeuropski kulturni krajolici Hrvatske, Hrvatska paneurovska unija, Zagreb, 1996.

Jelinčić, Daniela Angelina, *Kultura, turizam, interkulturalizam*, Meandramedia, Zagreb, 2010.

Lukić, Zorislav - Skoko, Božo (ur.), *Hrvatski identitet*, Matica hrvatska, Zagreb, 2011.

Skoko, Božo, *Hrvatska – identitet, imidž i promocija*, Školska knjiga, Zagreb, 2009.

Švob Đokić, Nada (ur.), *Kultura – multikultura*, Jesenski i Turk, Zagreb, 2010.

Urošević, Nataša, *Kulturni identitet Hrvatske, Kultura, identitet i globalizacija*, PPT, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, 2016.

Članci:

Bertoša, Miroslav, *U znaku plurala, višebojni i višeslojni identitet istarski*, u: Manin, Marino i dr. (ur.), *Identitet Istre - ishodišta i perspektive*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Biblioteka Zbornici - knjiga 26., Zagreb, 2006., str. 15.-32.

Bratulić, Josip, *Identitet, Sveta Braća Ćiril i Metod i glagoljica*, u: Marinović, Marijana (ur.), *Povijesno naslijeđe i nacionalni identiteti: zbornik*, Zavod za školstvo Republike Hrvatske, Teovizija, Zagreb, 2006., str. 46.-53.

Gvozdanović, Jadranka: Jezik i kulturni identitet Hrvata, *Kroatologija: časopis za hrvatsku kulturu* 1 (1), 2010., str. 39.-56.

http://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=90646 (26. kolovoza 2017.)

Jelinčić, Daniela Angelina: Globalizacija i hrvatski identitet, *Hrvatski iseljenički zbornik, Godišnjak Hrvatske matice iseljenika*, 2001 (2000), str 213.-217.

Jurić, Šime: Hrvatske inkunabule, *Slovo - časopis Staroslavenskoga instituta u Zagrebu*, (34), 1984., str. 81.-90. <http://hrcaj.srce.hr/14552> (19. kolovoza 2017.)

Pasini, Dinka: Nema identiteta bez jezika, *Hrvatski jezik: znanstveno-popularni časopis za kulturu hrvatskog jezika*, 2 (3), 2015., str. 15.-16. http://hrcaj.srce.hr/search/?show=results&styp=1&c%5B0%5D=article_search&t%5B0%5D=nema+identiteta+bez+jezika (26. kolovoza 2017.)

Internet:

Acta Croatica: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=68271> (19. kolovoza 2017.)

Baščanska ploča: http://info.hazu.hr/hr/o-akademiji/osnutak_akademije/bascanska/ (17. kolovoza 2017.)

Brajša Rašan, Matko: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=363> (19. kolovoza 2017.)

Bratulić, J., Damjanović, S.: Hrvatska pisana kultura – srednji vijek <http://www.croatia.hr/hrvpiskul/srednjivijek> (26. kolovoza 2017.)

Cesarec, August: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=11323> (26. kolovoza 2017.)

Dobrića, Juraj: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=720> (19. kolovoza 2017.)

Glagoljica: <http://istrapedia.hr/hrv/786/glagoljica/istra-a-z/> (26. kolovoza 2017.)

Globalizacija: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=22329> (26. kolovoz 2017.)

Gustav Matoš, Antun: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=39480> (26. kolovoza 2017.)

Identitet: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26909> (26. kolovoza, 2017.)

Istarski razvod: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1228> (19. kolovoza 2017.)

Jagić, Vatroslav: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=28503> (19. kolovoza 2017.)

Književnost: <http://istrapedia.hr/hrv/1338/knjizevnost/istra-a-z/> (29. kolovoza 2017.)

Kranjec Markešić, Amalija: Globalizacija, <http://nova-akropola.com/covjek-i-svijet/aktualno/globalizacija/> (26. kolovoza 2017.)

Krleža, Miroslav: <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=34113> (29. kolovoza 2017.)

Kukuljević Sakcinski, Ivan: <http://www.sabor.hr/govor-ivana-kukuljevica-u-saboru-2-5-1843> (19. kolovoza 2017.)

Kultura: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=34552> (26. kolovoza 2017.)

Marulić, Marko: <https://www.vjeraidjela.com/marko-marulic-veliki-kateheta-svoga-vremena/> (19. kolovoza 2017.)

Mažuranić, Ivan: <http://povijest.hr/nadanasnjidan/ivan-mazuranic-ban-pucanin-koji-je-moderniziro-hrvatsku-1814/> (29. kolovoza 2017.)

Nazor, Vladimir: <http://istra.lzmk.hr/clanak.aspx?id=1877> (19. kolovoza 2017.)

Pismo: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=48457> (29. kolovoza 2017.)

Relković, Matija Antun: <http://db.nsk.hr/HeritageDetails.aspx?id=1241> (29. kolovoza 2017.)

Statuti: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=57906> (19. kolovoza 2017.)

Valunska ploča: <http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=63792> (17. kolovoza 2017.)

Vinodolski zakon: http://www.tz-novi-vinodolski.hr/hr/vinodolski_zakon/32/9 (20. kolovoza 2017.)

Vlačić Ilirik, Matija: <http://www.labin.hr/matija-vlacic-ilirik> (20. kolovoza 2017.)

Vrančić, Faust: <http://www.mc-faustvrancic.com/Faust-Vrancic/> (20. kolovoza 2017.)

SAŽETAK

Pisana riječ u Hrvatskoj dio je ukupne kulturne povijesti Hrvatske. Svoju pisanu kulturu i književnost Hrvati su izgrađivali kroz stoljeća na tri pisma - glagoljici, latinici i hrvatskoj ćirilici i na tri jezika – na hrvatskom, staroslavenskom i na latinskom jeziku. Narod ili zajednica koji imaju očuvanu svoju pisanu riječ posjeduju veliko bogatstvo svoje kulture i kulturnog identiteta. Pisana riječ svjedoči tijeku vremena u povijesti čovjeka i društva i ne dopušta da se zaborave događaji, razmišljanja i običaji. Važnost pisane riječi je u tome što ona prati zbivanja u nekoj zajednici u svim sferama života kao i sudbine ljudi koji u zbivanjima sudjeluju. Ona je nit koja povezuje prošlost i sadašnjost, ali i sadašnjost i budućnost.

Usprkos globalnim utjecajima vrlo je važno ne prepustiti svoj nacionalni kulturni identitet samo globaliziranom vremenu u kojemu živimo, već poduzimati važne mjere na nacionalnom i lokanom nivou kako bismo zaštitili i sačuvali svoj kulturni identitet.

Ključne riječi: kultura, identitet, jezik, pismo

SUMMARY

The written word in Croatia is part of the total cultural history of Croatia. Croatians have crafted their written culture and literature through the centuries in three scripts – Glagolitic, Latin and Croatian Cyrillic and in three languages - Croatian, Old Slavic and Latin. Nations or communities that have preserved their own written word possess a great cultural wealth and cultural identity. The written word testifies to the passing of time in the history of man and society and does not allow the disappearance of events, thoughts and customs. The importance of the written word lies in its role as the observer of events that occur within a community in all the spheres of life as well as the observer of the destinies of the people who participate in the events. It is the thread that connects past and present, but also present and future.

Despite global influences, it is very important not to abandon one's national cultural identity solely to the globalized time we live in and to take important measures at the national and local levels to protect and preserve our cultural identity.

Keywords: culture, identity, language, script

Franka Strmotić-Ivančić, prof.